

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TRANSPORTEN AF JØDER GENNEM KOLDING

af Søren Rasmussen

Billede på forsiden: Postkort med Kolding banegård, 1935, Stenders Forlag.

Billede: Mindesmærke ved Theresienstadt koncentrationslejren.

Titel: "Transporten af jøder gennem Kolding"

Forfatter: Søren Rasmussen

Korrektur: Claus Lundager

Sat med: Verdana

ISBN: 978-87-94314-09-1

Trykt i Danmark ved: www.lasertryk.dk

Udgivelsesår: 2023

TRANSPORTEN AF JØDER GENNEM KOLDING

KOLDING 2023

“The history of man is the history of crimes, and history can repeat. So information is a defense. Through this we can build, we must build, a defense against repetition.”

“Historien om mennesket er historien om forbrydelser, og historien kan gentage sig. Så oplysning er et forsvar. Gennem dette kan vi bygge, skal vi bygge, et forsvar mod gentagelse.”

Simon Wiesenthal

SIMON WIESENTHAL
THE JEWISH DOCUMENTATION CENTER

SALZTOERGASSE 6
A-1010 VIENNA, AUSTRIA

TEL. 533 91 31, 533 98 05
FAX 535 03 97

Billede: Visitkort med Simon Wiesenthals signatur.

FORORD

Længe før jeg begyndte at interessere mig for Israel og havde noget begreb om det jødiske folk og anden verdenskrigs grusomheder, var jeg, som barn, med min far i København. Omkring Tivoli så vi en gruppe børn, og jeg husker tydeligt, at min far, med alvorlig mine, sagde til mig: "Se Søren, hvert af de børn her er en sejr over de ondeste mennesker, verden har set". Jeg forstod først flere år senere, hvad han mente, og hvor meget ret han havde. Men sætningen tænkte jeg dengang en del over. For hvad var det dog for børn, der sådan kunne sejre over så ondt mennesker? I dag ved jeg, at det var jødiske børn. Formodentligt fra Carolineskolen, den jødiske skole, i København.

Senere har jeg indgående beskæftiget mig med Israel, det jødiske folk og forbrydelserne imod det. Som formand for DSU (Danmarks Socialdemokratiske Ungdom) i Kolding havde jeg en del kontakt med Simon Wiesenthal, der var en berømt "nazijæger" med kontor i Wien. Han sendte mig bl.a. kopier af alle sine årsberetninger, helt fra han begyndte sin virksomhed efter krigen.

Billede: Som viceborgmester har jeg haft æren af at lægge en krans på vegne af Kolding Byråd ved den årlige fejring af Danmarks befrielse, 4. maj, her i 2019.

mokratiske Folketingsmedlem Hans Hedtoft, der orienterede modstandsbevægelsen og det jødiske samfund. Derved lykkedes det at advarer største delen af jøderne i Danmark og redde dem over Øresund til Sverige.

Cirka 7.056 jøder blev reddet i sikkerhed i Sverige. Mens omkring 472 til 481 blev fanget.

”Transport 1”, som omtales i dette hæfte, var med 83 jøder fra Fyn og Jylland som 2. oktober 1943 blev transporteret med tog til Theresienstadt.

”Transport 2” var med skib fra Langelinie i København, ligeledes den 2. oktober. 198 jøder inkl. børn født i Theresienstadt. Blandt dem var overrabbiner Max Moses Samuel Friediger og hans søn Arthur. Friediger førte ministerialbog over de ca. 480 danske jøder i lejren og udgav en beretning om livet i Theresienstadt, efter befrielsen.

Billede: M/S Warteland var et tysk troppetransportskib der 2. oktober 1943 sejlede fra Langelinie i København med 198 jøder og 150

kommunister til Swinemünde. Warteland er bygget på Nakskov Skibsværft i 1943. Oprindeligt bestilt af Westfal-Larsen & Co med navnet Falkanger, men blev i 1942 beslaglagt af den tyske marine, inden det var færdigbygget. Ved stabelafløbningen fik det navnet Warteland. Fotograf: Danielsen, Gustav – Arkivar. Arkiv: Nakskov lokalhistoriske Arkiv.

”Transport 3” med tog fra Helsingør og derefter skib til Warnemünde, den 13. oktober. 175 jøder.

”Transport 4” med fra Helsingør, den 23. november. 16 jøder.

I alt blev 472 jøder deporteret, heraf ankom de 470 til Theresienstadt. 51 døde i lejren, 2 spædbørn blev født og døde i lejren og 2 mænd døde i andre lejre, den ene i Majdanek udryddelseslejren og den anden i en ukendt lejr.

Ovenstående tal for de fire transporter bygger på Silvia Goldbaum Tarabini Fracapanes meget grundige og nyeste opgørelse, men der findes også en opgørelse, der opgør tallet til 481 deporterede. Begge opgørelser er dog enige om, at der var 83 jøder i første transport, som dette hæfte beskæftiger sig med.

”Fra Theresienstadt-lejrens oprettelse i november 1941 og indtil den blev befriet i maj 1945, var der i alt 140.890 fanger. Af dem døde ca. 32.000 i Theresienstadt. 88.135 blev deporteret videre til udryddelseslejre eller udryddelsesanlæg i Auschwitz, Treblinka, Riga samt Maly Trostinets ved Minsk og enkelte andre steder.” Citat fra Myter og misforståelser om deportationerne til Theresienstadt af Silvia Goldbaum Tarabini Fracapane.

De danske jøder vidste ikke, at de var undtaget fra at blive videresendt og levede derfor i evig frygt for at blive sendt videre til steder der var endnu værre end Theresienstadt-lejren.

"Den 2. november 1943 besøgte Adolf Eichmann København, og dagen efter sendte Werner Best et telegram til Berlin om forhandlingernes resultat. Situationen taget i betragtning var der indgået en forbløffende aftale: For det første skulle jøder over 60 år ikke mere anholdes eller deporteres. For det andet skulle deporterede halvjøder og jøder, der levede i blandede ægteskaber, sendes tilbage til Danmark. For det tredje skulle alle jøder, der var deporteret fra Danmark - altså ikke kun danske jøder, men også de til Danmark flygtede jøder forblive i Theresienstadt. Og for det fjerde skulle repræsentanter for de danske myndigheder besøge dem i foråret 1944.

Aftalen holdt. I januar 1944 sendtes 5 „fejlanbragte“ jøder tilbage til København og kunne fortælle om forholdene i almindelighed og sulten i særdeleshed." Citat fra Hans Sode-Madsens "De danske jøder og Theresienstadt" fra historienu.dk. Hans Sode-Madsen er cand.mag. i historie og har været seniorforsker ved Rigsarkivet, han har skrevet mange bøger om bl.a. jødeforfølgelserne og de hvide busser.

Billede: Adolf Eichmann (19. marts 1906 - 1 juni 1962) var blandt de hovedansvarlige for millioner af jødernes lidelser og død under anden verdenskrig. Selv da Heinrich Himmler beordrede stop for deportationer til koncentrationslejrene, fortsatte han arbejdet og organiserede de frygtelige dødsparader fra koncentrationslejrene mod vest, væk fra de fremrykkende sovjetiske tropper. I disse døde mange tusinde mennesker i ubeskrivelige rædsler.

Efter krigen lykkedes det ham at flygte til Argentina. Her levede han sammen med sin familie, kone og børn, indtil agenter fra den israelske efterretnings-tjeneste Mossad, fangede ham og førte ham til Jerusalem, hvor han ved en retssag blev dømt til døden og blev henrettet den 1. juni 1962.

"JØDETRANSPORTEN"

Lørdag den 2. oktober 1943 lød luftalarmen i Kolding. Den varede fra kl. 21.12 til kl. 00.10. Den hidtil længste under anden verdenskrig. Kolding Folkeblad skrev: "Der skete intet under Alarmen". Men det var bestemt ikke rigtigt. Der var ganske vist ingen fly, men luftalarmen blev brugt af tyskerne til, at sikre nysgerrige og de, der eventuelt ville gøre modstand, var i beskyttelsesrum eller kældre, mens jøderne blev transporteret fra og gennem Kolding.

Længste Luftalarm i Kolding

Kolding havde Lørdag Aften Luftalarm, og Alarmen, der kom efter omtrent en Maanedes Pause og var Nr. 39 i Rækken, blev den hidtil længste, idet den varede fra Kl. 21.12 til 0.10, altsaa kun 2 Minutter mindre end tre Timer. Der skete intet under Alarmen.

Billede: Udsnit af Kolding Folkeblad, mandag den 4. oktober 1943.

Billede: Luftværnssirene monteret på kæmpetårnet på Koldinghus, til højre ses tyske soldater. Fotograf: Anders Enevig. Arkiv: Kolding Stadsarkiv.

Billede: Udsigt fra Adelgade 11 under luftalarm. Gaderne er mennesketomme. Dateret: 19. juni 1943, kl. 13.00. Fotograf: Kaj H. Baagø. Arkiv: Kolding Stadsarkiv.

Billede: Efter afblæsningen af luftalarm myldrer gaderne atter med cyklister og gående. Udsigt fra Adelgade 11. Dateret: 12. juli 1943, kl. 14.00. Fotograf: Kaj H. Baagø. Arkiv: Kolding Stadsarkiv.

arkivdk

ARKIV
Koldingstadsarkiv.dk

Billede: Beskyttelsesbunkeren på Banegårdspladsen med Statuen af Chresten Berg i baggrunden og Banegårdsbygningen til højre i billedet. To beskyttelsesrum ved Banegårdspladsen blev fjernet i oktober 1946 sammen med fem andre beskyttelsesrum i byen. Fotograf: Kaj H. Baagø, 1944. Arkiv: Kolding Stadsarkiv.

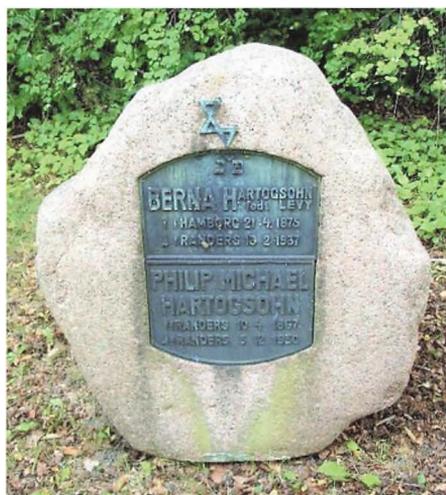
arkivdk

ARKIV
Koldingstadsarkiv.dk

Billede: Banegårdspladsen med bunkeren midt på pladsen. Til højre i billedet statuen af Chr. Berg. Til venstre Slotsmøllen, og i baggrunden ESSO. Fotograf: Knudsen og Jochumsen. Arkiv: Kolding Stadsarkiv.

Den 2. oktober 1943 kl. 11.10 afgik et "særtog" fra Aalborg banegård. Da toget var det første, som ankom til Theresienstadt fra Danmark, kaldes det også for Transport 1.

Togets første stop var Randers. Her kom flere personer på toget. Den ældste var Philip Michael Hartogsohn på 76 år og den yngste et barn på 10 år. De var blevet arresteret hjemme og havde fået ganske kort tid til at pakke deres ting. Derefter var de blevet ført til stationen, hvor de også blev tvunget ind i en af kreaturvognene.

Billede: Philip Michael Hartogsohn kom tilbage til Danmark, han døde i Randers i 1950 og er begravet ved hans hustru.

Toget kørte videre ned til Vejle Station, hvor endnu en lille gruppe mennesker, tolv jøder, kom på. Blandt dem var tvillingerne Erich og Egon Ländler. De var landbrugselever, og de var oprindeligt kommet til Danmark som jødiske flygtninge fra Tjekkoslavakiet.

De fortæller i Vejle Amts Folkeblad, den 26. maj 1945, om turen og opholdet i Theresienstadt: "I Kolding blev der koblet to Vogne til fra Fyn, og fra nu af kørte vi fortrinsvis om Natten. Vi fik paa hele turen, der varede 62 Timer, med Undtagelse af lidt Vand, som vi måtte drikke af vore Gummistøvler,

hverken vådt eller tørt. Ikke så meget som et Knippe halm kunde tilstedes.”

I Theresienstadt måtte de første måned sove på et fugtigt betongulv, mens de plages af lopper, lus og fangevogterne.

I Theresienstadt møder de deres forældre, som de ikke har set i fire år. Deres mor og far havde været i lejren i ni måneder og som tjekkiske jøder, nød de på ingen måde den relative beskyttelse, som de danske jøder havde.

Billede. Erich og Egon Ländler fotograferet efter krigen.

Forældrene, Edith og Egon Ländler, var så underernærede og plaget af sygdomme, at drengene havde vanskeligt ved, at se hvem der var hvem af deres egne forældre. Brødrene fortalte videre til Vejle Amts Folkeblad: "Den 22. Oktober 1944 så vi vore Forældre for sidste gang. Baade Far og Mor

blev paa denne Dag sammen med mange andre ældre Jøder ført an og sorteret. De unge blev sendt paa Arbejde i Konzentrationslejrene eller i Krigsindustrien, mens de ældre – og denne Gang maatte Far og Mor med – sendtes til Auschwitz ind i de frygtelige Kamre, hvor de led Gasdøden.”

I den første måned var de jord- og betonarbejdere, men fra den 21. november 1943 til befrielsen arbejdede de i landbruget, især i staldene. Arbejdstiden var fra kl. 4.30 morgen og var med ganske korte pauser tilendebragt kl. 20.

Tvillingebrødrene Erich og Egon Ländler kom hjem fra Theresienstadt, med de hvide busser i april 1945.

Efter stoppet i Vejle kørte toget til Kolding banegård, hvor en del jøder, der var blevet arresteret på Fyn, kom på toget. En af dem var den 61-årige dommer Moritz fra Assens, som var blevet pågrebet i sit hjem sammen med sin søster. Dommer Moritz kom ikke tilbage til Danmark. Han døde i Theresienstadt, en uge før fangerne fra Danmark blev hentet af De Hvide Busser i april 1945.

Billede: Vejle Banegård fotograferet omkring 1930. Til højre ses bagsiden af posthuset. Fotograferet af: Johs. Rønvig. Arkiv: Vejle Stadsarkiv.

Billede: Dommer i Assens Julius Joseph Moritz. Han var søn af Kalligraf Moritz og hustru Frederikke M. født Kirstein. Han blev født i København 15/5 1882.

Gjorde tjeneste i Finansministeriet 1904 til 1919. Kst. Politimester i Nakskov i 1920. Kst. Dommer i Hørsholm Birk 1926. Dommer i Skive i 1927. Dommer i Assens fra 1934. Formand for Fredningsnævnet. Han blev pågrebet af tyske SS-soldater ved den store jødeaktion om aftenen den 1. oktober 1943 i sit hjem i Nørregade 59 sammen med sin lillesøster Judith.

Julius Moritz vendte aldrig tilbage til sit embede i Assens. Han døde i Theresienstadt den 8. april 1945. Kilde: Assens Lokalarkiv.

*Billede: Julius Moritz i dommeruniform.
Kilde: Assens Lokalarkiv.*

Fangerne fra Fyn var blevet kørt til Staldgården i Kolding. Her ventede de i et af de store staldrum, før de blev ført til stationen og stuvet sammen i de ventende kreaturvogne, mens luftværnssirenerne hylede. Toget kørte fra Kolding, over grænsen og fortsatte ned gennem Tyskland og ankom til Theresienstadt, den 5. oktober 1943. Der var 83 mennesker med toget, størstedelen af dem var unge mennesker, men der var også en mindre gruppe ældre mennesker og enkelte børn helt ned til to år.

Billede: Staldgården ved Koldinghus under besættelsen. Her var jøderne interneret før de blev ført til banegården og transporteret til koncentrationslejren Theresienstadt. Fotograf: Kaj H. Baagø. Arkiv: Kolding Stadsarkiv.

Her følger en rapport fra det danske politi med beskrivelse af "jødetransporten" fra Kolding banegård, 2. oktober 1943:

vogtningen, personale på banegården og to postembedsmænd.

En feltgendarm ved navn Falck oplyste politiet, at de ca. 80 personer var jøder og polakker fra Koldings omegn, som skulle transporteres til Polen og Rusland.

Billede: Feltgendarm (med metalskiltet om halsen) ved Domhuset i Kolding. Den her viste feltgendarm var ikke nødvendigvis med ved aktionen mod jøderne, men er brugt som illustration af hvorledes de så ud. På billedet her ses feltgendarmen med en engelsk soldat, der var blevet skudt ned med sit fly ved Hejls. Kilde: Søren Madsen/Søren Flensted.

Kl. 21.45 ankom et tog nordfra med en enkelt passagervogn, resten var kreatur- og lastvogne.

Jøderne blev under streng bevogtning kommanderet ind i kreaturvognene og måtte tage ophold på det nøgne gulv, end

ikke lidt halm fik de. Tyskerne forhindrede også personalet på banegården i at hjælpe jøderne med at komme ombord i toget.

Jøderne blev behandlet meget hårdt af tyskerne og fik slag med geværkolberne. Toget afgik kort efter mod syd. Der var flest tyske vogne, men det var dansk togpersonale, der førte toget.

Billede: Tyske soldater ved Kolding banegård. Billedet er fra 9. april 1940, ved aktionen mod jøderne var der, som nævnt, luftalarm og derfor mennesketomme gader og ingen fotografier eksisterer af hændelsen. Arkiv: Kolding Stadsarkiv.

Nu følger nogle få mindre beskrivelser, af nogle af de skæbner som enten passerede Kolding i transporten eller blev sat på toget i Kolding, såvel som jøder i Kolding, der flygtede og undgik transporten.

”Steen er født den 5. maj 1935 og er opvokset i Odense. Som mange af jøderne i provinsen blev hans familie ikke advaret, før jødeaktionen fandt sted i oktober 1943. Han kan tydeligt huske, at de tyske soldater bankede på døren med skudklare våben. De blev kørt i lastbil til Kolding og derfra videre mod Theresienstadt i kreaturvogne.

”Jeg kan godt huske, at jeg var bange i togene. Jeg kunne ikke forstå, hvad vi skulle. Hvorfor var mine naboer eller mine fætre og kusiner ikke med? Mine forældre prøvede at berolige mig, men det hjalp ikke så meget,” fortæller Steen.

Billede: Steen Metz

Billede: Steen Metz som barn i Odense.

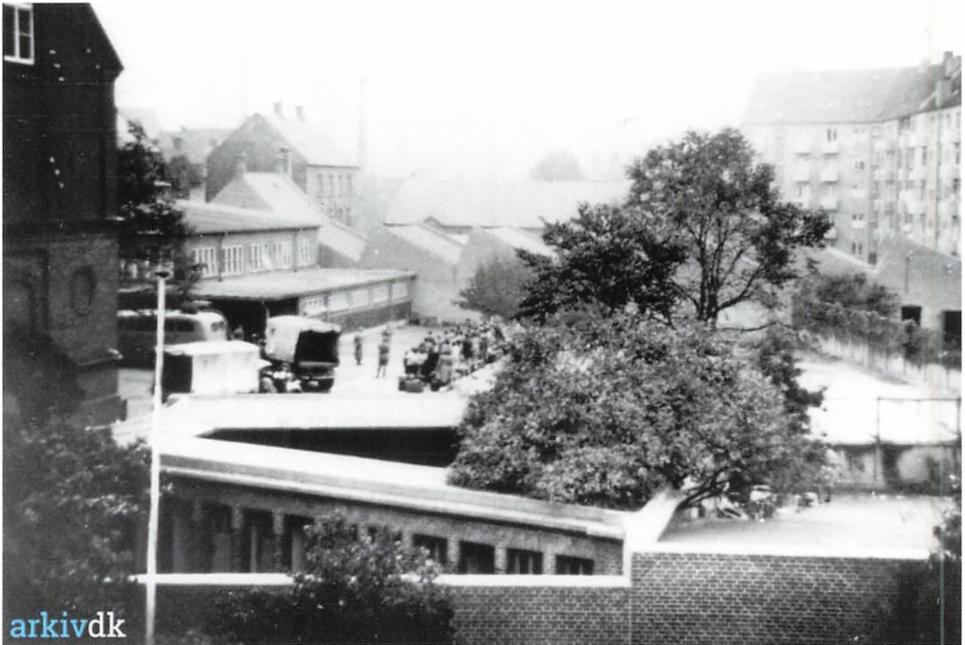
Theresienstadt blev destinationen for små 500 danske jøder. Man siger, at Theresienstadt var en koncentrationslejr, men ikke en udryddelseslejr. Men for Steen Metz' far blev det en udryddelseslejr. Han døde kun et halvt år efter ankomsten.

”Min far døde af sult. Tyskerne ville ikke have, at det hed sig, at man døde af sult i Theresienstadt, så de skrev, at han døde af lungebetændelse”, siger Steen.”

Kilde: ”DE HVIDE BUSSER 75 ÅR – Historiens ambassadør i USA”, af Michael Rachlin om Steen Metz.

Billede: Axel Mogens Metz var jøde og stammede fra København. Han gik på Krebs Skole på Østerbro og læste senere jura på Københavns Universitet. I 1934 giftede han sig med Magna Hildesheim, der også stammede fra København. Efter brylluppet flyttede de til Odense, hvor Axel siden 1929 havde boet og arbejdet som sagfører. Året efter fik de sønnen Steen. Kilde: besættelsestidensofre.dk.

Billede: Danske jøder samlet i skolegården på Odense Vestre Skole før deportationen til Theresienstadt via Kolding i oktober 1943. Billedet er taget fra en lejlighed på Vandværksvej 10, 2. sal, Odense. Man kan se lastbilerne som de jødiske medborgere skulle transporteres i til Kolding, hvorfra de skulle videre med tog. Fotograf: Wiibroe Lorentzen. Arkiv: Odense Stadsarkiv.

En anden af fangerne fra Fyn hed Herbert Kain. Han kom oprindeligt fra Köln i Tyskland og var landbrugselev. Han har skrevet om sin tilfangetagelse:

”Kl. 5 om morgenen den 2. oktober holdt der en tysk bil i gården uden for mit værelse, bemannet med 3 tyskere og en dansker. Jeg vidste, hvad der kom imod mig, og derfor sprang jeg ud ad vinduet og løb ud på marken. Tyskerne råbte til mig, at de ville skyde min husbond, hvis jeg ikke straks kom tilbage. På den måde blev jeg fanget, en dag før den planlagte flugt. Jeg fik under bevogtning lov til på 10 minutter at pakke de mest nødvendige ting sammen, og derefter kom jeg op på den presenningdækkede lastbil, hvor min ven og kammerat allerede sad. Til bevogtning af os sad en ældre SS-mand – han så såmænd fredelig ud – og jeg har ofte spekuleret på, om han mon ville have skudt efter os, hvis vi var sprunget af bilen. Det havde jeg den største lyst til, men vi var bekendt med, at tyskerne brugte de andre fanger som gidsler.

Billede: i midten Herbert, til venstre Eggi og til højre Dobje, på Fyn.

Vi blev kørt til Vestre Skole i Odense, og der var allerede en ordentlig forsamling, dels af indvandrede flygtninge, dels af bosiddende danske jøder fra store dele af Fyn. Senere på dagen blev vi samlet på flere tildækkede lastbiler og kørt til Koldinghus, hvor ca. 50 blev stuvet sammen i en sal med voldgraven udenom og med to bevæbnede vagter ved døren. Nogle lidt ældre blev syge og fik galdeanfald, besvimede osv. Der var dyb tavshed – næsten død stille i salen. Alle spekulerede på, hvad der ville ske med os.

Af angst for folkereaktionen i Kolding kørte tyskerne os midt om natten til godsbanegården i Kolding, hvor 30 personer af begge køn blev stuvet sammen i en normal godsvogn. Der var så vidt vides 4 godsvogne i alt, men der var også inventar i vognene: 1 stk. spand til nødtørften. Ellers var der kun snavs. Og så begyndte en 6-dages rejse i godsvogn."

Kilde: Fynske Årbøger 1994: "En ung jøde kom til Fyn" af Herbert Kain.

Billede: Herbert Kain, f 1923, fotograferet sammen med sine forældre og sin søster i Køln.

Ruth Nebel boede i Buchwaldsgade 38, Odense. Hun var flygtning fra nazisterne i Tyskland. Hun var født i Berlin, den 2. august 1919. Hun var aktiv i "Hechalutz", en bevægelse, der uddannede jøder, med henblik på at bosætte sig i det britisk forvaltede Palæstina, for at grundlægge en jødisk stat.

Det var efter "Krystalnatten" mellem den 9. og 10. november 1938, at Ruth med fødenavnet Ascher, flygtede fra Tyskland. Danmark gav nogle hundrede jødiske flygtninge tilladelse til at uddanne sig i landbrug eller husholdning, og det var i den forbindelse, at hun kom til landet.

Billede: Ruth Nebel, født Ruth Bertha Ascher. Der er noget sørgeligt symbolsk over, at det eneste billede af den smukke jødiske kvinde, jeg har kunnet finde, er skæmmet af den tyske ørn der holder et hagekors.

Ruth kom til Fyn og uddannede sig i husholdning. Ved siden af arbejdet mødtes jøderne og lærte hebræisk, jødisk kultur og historie.

Den 9. april 1940 besatte tyskerne Danmark og så åndede nazisterne atter hende og de øvrige jøder i nakken.

Ruth giftede sig med Gerhard Gustav Nebel i 1942. Han var fra Schlesien, otte år ældre, født 4. august 1911, og arbejdede som gartner i Dalum. I november 1942 flyttede de

til Skibhusvej 42, i september 1943 til lejligheden i Buchwaldsgade 38, hvor Ruth registreredes som husmoder.

Natten til den 2. oktober 1943 blev parret arresteret og transporteret til Kolding og derfra videre til Theresienstadt ved Prag.

I Theresienstadt blev Ruth Nebel syg med voldsomme smerter og dysenteri og døde den 28. september 1944.

Gerhard kom hjem med de hvide busser i april 1945 og flyttede atter ind i lejligheden i Buchwaldsgade 38, efter ophold i Sverige.

Den 27. marts 1948 giftede han sig i Odense med Gudrun Harriet Hansen, født 10. juni 1923, fra Faaborg. Hun var ikke jøde. Ved den borgerlige vielse på Odense rådhus, noters at de ved fælles erklæring meddeler, at eventuelle børn skal opdrages i "det mosaiske trossamfunds lære".

Samme år, 1948, udvandrede de til USA, med skibet Batory.

Ved folketællingen den 12. april 1950 er Gudrun (26 år) og Gerhard Nebel (38 år) registreret som boende i Webster Groves, St. Louis, Missouri. Gerhard var da pedel i en såkaldt country club. Gudrun er husmor.

Gerhard døde den 13. juli 1995 i Anne Arundel, Maryland.

Billede: Snublesten for Ruth Bertha Nebel nedsat udfor Buchwaldsgade 38 i Odense.

Ruth Salm Perlmans (1924-2008) kom til Danmark i november 1939. Hun boede hos familien Davidsen på en landsbyskole i Stubdrup nær Højen syd for Vejle.

Hun har nedskrevet sine oplevelser fra krystalnatten i Tyskland, til hendes fader beslutter at sende hende i sikkerhed i Danmark, opholdet i Danmark, tilfangetagelsen, opholdet i Theresienstadt, redningen via de hvide busser, passagen gennem Danmark til Sverige, genforeningen med familien Davidsen efter krigen og endelig hendes emigration til USA på 20 maskinskrevne sider, der er tilgængelige i United States Holocaust Memorial Museum. Det er gribende og rørende læsning.

Billede: "Mor" og "Far" Davidsen i deres have, fotograferet i 1952. De havde selv tre børn Oluf, Erik og Kirsten, men havde rigeligt af omsorg og kærlighed til Ruth, meget mere end hun nogensinde havde oplevet.

14årige Ruth kom som et af de cirka 320 uledsagede jødiske flygtningebørn i alderen 13 til 16 år til Danmark. De kom i løbet af 1939 og 1940 fra Tyskland, Østrig og Tjekkoslaviet. De skulle egentligt have været videre til kibbutzer i Palæstina, men da Danmark blev besat, var det ikke længere en mulighed.

kanten på vognen. Men vi blev snart vant til synet og tænkte ikke over det”.

Der var en evig sult, men efter nogle måneder kom der pakker fra Danmark, således også fra Davidsen til Ruth. Blandet med vitaminpiller var der små sedler med opmuntrende beskeder fra hr. og fru Davidsen hjemme i Danmark. Det betød meget for Ruth.

En morgen i april 1945 blev Ruth hentet af en anden dansker, der forpustet fortalte, at nu skulle de hjem. Der var busser på vej efter dem. To dage senere kom busserne, turen gik gennem det sønderbombede Tyskland, i bussen var Gestapo-folk i civil, der overvågede, at fangerne ikke kiggede ud. Først da de kom til Danmark blev tildækningen fjernet, og de kunne se ud, og det var et herligt syn, der mødte dem. Alle vegne var der glade mennesker der viftede med Dannebrogsgflag og rakte dem drikkevarer, chokolade, slik og mad gennem de åbne ruder.

De kom til Sverige og efter befrielsen tilbage til Danmark, hvor der ventede et hjertelig gensyn med familien Davidsen. Efter noget tid besluttede Ruth sig for at emigrere til USA. Hun fik hjælp af sin faders onkel Max, der derved fik den eneste overlevende slægtning over til sig.

Ruth blev senere gift og fik børn. Hun besøgte ofte familien Davidsen i Danmark.

Billede: Dejligt foto af Ruth Salm på skibet mod New York, på vej til et nyt liv i USA.

I Harte tog ægteparret Klara Marie Sarnæs og pastor i Harte, Alfred Thorvald Sarnæs, sig af to jødiske flygtningedrenge, Adolf og Robert Fichtmann, der boede hos dem. Drengene kom til Danmark i 1937, Robert var da 7 år og Adolf 9 år.

Billede: Ægteparret Klara Marie Sarnæs og pastor i Harte, Alfred Thorvald Sarnæs. Med de to jødiske flygtningedrenge, Adolf og Robert Fichtmann, på hhv. 11 og 10 år i 1940. Fotograf: Knudsen og Jochumsen. Arkiv: Kolding Stadsarkiv.

Drengene gik på Kolding Højere Almenskole i 1942-43. Adolf Fichtmann gik i 2. mellem og Robert Fichtmann i 1. mellem.

Mellemskolen blev indført i Danmark med skoleloven af 1903, efter norsk forbillede, som en brobygning mellem folkeskole og gymnasium, og den blev afskaffet ved skoleloven af 1958. Mellemskolen var 4-årig og strakte sig fra 6. til 9. klassetrin og sluttede med mellemskoleeksamen, som gav adgang til gymnasiet.

Billede: Alfred Thorvald Sarnæs. Født 1902 i Vejlbysogn på Fyn. Fotograferet den 1. december 1958 af P. Thastum. Arkiv: Kolding Stadsarkiv.

Alfred Thorvald Sarnæs, efterfulgte Røster som sognepræst i Harte-Bramdrup, 14. april 1935. I Studietiden dyrkede han litterære og historiske studier. Efter embedseksamen i 1930 blev han residerende Kapellan i Hvirring-Hornborg ved Horsens indtil 1935. Han blev gift i 1932 med Clara Marie

Nielsen (født den 3. August 1908) i Ubberud Sogn ved Odense. Alfred Sarnæs var kendt som foredragsholder og som litterær medarbejder på Højskolebladet. Senere flyttede de til Gl. Kongevej 15, Kolding.

Billede: Paaby præstegård, Harte sogn. Postkort fra Georg Burcharth, årstal er usikkert men anslås mellem 1900-1940. Kilde: Kolding Stadsarkiv.

Billede: Kolding Højere Almenskole / Kolding Gymnasium.

Nordfløjen på Kolding Højere Almenskole blev bygget i slutningen af 1930'erne og var tegnet af arkitekt Ernst Petersen. Samtidig byggedes en ekstra etage på den gamle fløj ud mod Nicolai Plads. I nordfløjens nederste etage indrettedes en festsal udsmykket af Kolding-maleren Anton Schrøder. Malerierne er med stærke nationale symboler og motiver. Der er også en "hilsen" til de racistiske nazister på et af malerierne, idet nogle legende drenge i Marielundskoven, i deres fantasi, ser nogle smukke sorte afrikanere.

Den 2. oktober 1942 fejrede skolen afslutningen på den langvarige ombygning sammen med sit 400-års jubilæum. Det skete ved en stor fest på skolen, altså samtidig med at de to jødiske brødre gik på skolen.

Billede: Elever, lærer og forældre samlet i festsalen på Kolding Gymnasium til translokation, 1945. På talerstolen rektor Fogh, på festsalens væg ses maleren Anton Schrøders billeder.

Hvor det har været muligt at finde oplysninger om hvor de øvrige mennesker omtalt i dette hæfte har været under jødeforfølgelserne fra 1. oktober 1943, så har det ikke været muligt med brødrene Robert og Adolf Fichtmann.

Der findes en hjemmeside safe-haven.dk med registrering af omkring 6.000 af de danske jøder der flygtede til Sverige. Heri er ingen registrering af brødrene. På den tjekkiske hjemmeside terezinstudies.cz er der oplysninger om en del af de mennesker der var indespærret i Theresienstadt. Heller ikke her er der oplysninger om brødrene. Ingen af hjemmesiderne er fuldstændige registre, og derfor siger det ikke noget om brødrene Fichtmanns ophold i perioden.

Ingen andre steder har det været muligt at finde oplysninger om, hvor de opholdt sig fra oktober 1943 til maj 1945. Men i min søgen efter oplysninger, finder jeg, via Google, Leah Fichtmann Heiberg. Jeg skriver til hende, om hun er i familie med Adolf. Hun viser sig at være Adolfs datter, og hun vil glædeligvis gerne hjælpe med oplysninger. Hvilket jeg er meget taknemmelig for.

Billede: Adolf Fichtmanns datter Leah Fichtmann Heiberg.

Det viser sig, at der er en særdeles god grund til, at Robert og Adolf ikke er registreret nogle steder. Leah kan fortælle, at begge drengene nemlig blev i Danmark under hele besættelsen.

Hos familien Sarnæs overvejer man, da Danmark bliver besat, om det er for iøjnefaldende og for farligt for to lidt mørke drenge at bo sammen. Det kunne let fange tyskernes opmærksomhed. I oktober 1943 hvor jødeforfølgelserne begynder, beslutter de, at skille drengene ad. Robert blev ved familien Sarnæs i Harte, mens Adolf kom til familien Hedemann. Utvivlsomt en vanskelig beslutning, men naturligvis vanskeligst for drengene, der nu var skilt ad i det fremmede Danmark.

Adolf kommer til Cæcilia og Paul Hedemann, der boede på Banken i Dalby. Paul havde været præst ved Sankt Nicolai Kirke. Men Adolf boede lige så meget ved deres søn og svigerdatter Paul og Siw Hedemann i Rebæk. Det var Paul der grundlagde og drev Kolding Most.

Billede: Der vaskes æbler ved Kolding Mosteri i 1942. Faktisk forgik det på 1. sal, så alle æblerne skulle bæres op til der, hvor de skulle vaskes. Kilde: Kolding Stadsarkiv. Paul Hedemann grundlagde, den 31. oktober 1936, Kolding Most, i baggården til

Låsbygade 32. Det blev en god forretning og mosteriet flyttede i 1951 til nyopført fabriksbygning på Tvedvej. Mosteriet var i familiens eje til 1976. I 1996 blev det solgt til Rynkeby, der flyttede produktionen til Fyn.

Familierne slipper afsted med historien om, at drengene er tyskere, og besættelsesmagten opdager aldrig, at der er tale

om to jødiske drenge. Utroligt nok forsætter de to drenge også i skolen under hele besættelsen.

Billeder: Hhv. etiket og kasse fra Kolding Most.

Det er dog ikke uden dramatiske konsekvenser. Tyskerne fandt frem til Adolf, der på det tidspunkt kun er omkring 15 år og bruger ham som tolk. Det pres og den evige angst for, at de skal opdage, at han er jøde, kommer til at mærke Adolf Fichtmann for resten af livet. Det er slet ikke muligt at forestille sig, hvilken frygt han må have levet i.

Billede: Ulf, Siw, Kim og Sten Hedemann fotograferet i 1960, i baggrunden ses Adolf Fichtmann.

Robert Fichtmann knyttede meget sig nært til familien Sarnæs og betragtede resten af sit liv Karla Marie og Alfred Sarnæs, som sin mor og far og deres datter, Dorthe, som sin søster.

Adolf Fichtmann til gengæld fik et ubrydeligt bånd til Hedemanns tre sønner; Ulf, Kim og Sten, som han betragtede som sine brødre.

Ulf Hedemann og hans hustru, Inger, bor stadig på den smukke grund, på Banken, Idyl 25. Leah Heiberg Fichtmann der kalder dem onkel Ulf og tante Inger, mener nok, at det går an, at jeg kontakter dem. Det prøver jeg, og de meget venlige mennesker fortæller glædeligt og levende om Adolf, der tydeligvis stadig har en stor plads i deres hjerter.

Drengene fortsatte på skolen efter befrielsen. I skoleåret 1945-46, gik Robert Fichtmann i 4. mellem og Adolf i realklassen.

Vejle Amts Stipendium blev det år tildelt fem elever, herunder Robert Fichtmann.

Robert kom efter skolen, i lære som konditor ved Saxildhus hos den navnkundige Bertram Knudsen.

*Billede: Et blik på det overådige udvalg af kager i Bertram Knudsens konditori på Saxildhus.
Kilde: Kolding Stadsarkiv.*

rigtigt arbejde eller ophold nogen steder. Havde han fuldført sin kontrakt med Fremmedlegionen, kunne han have fået fransk statsborgerskab, men han deserterede, som nævnt, før tiden var gået.

I Fremmedlegionen var Adolf i Fransk Indokina, i dag Vietnam. Han blev ordonnans, og det var i den egenskab, det lykkedes ham at stikke af, fortæller Inger og Ulf Hedemann.

Fransk Indokina var en fransk koloni i Sydøstasien som bestod 1887 til 1954 og omfattede de nuværende stater Vietnam, Laos og Cambodja.

Billede: Inger og Ulf Hedemann ved deres bryllup og derefter Ingers mor Ruth Pedersen og Ulfs far Paul Hedemann. Kilde: Inger og Ulf Hedemann.

Adolf Fichtmann vendte tilbage til Danmark i midten af 1950'erne, hvor han bl.a. hjalp til på Kolding Most. Derefter rejste han til København og arbejdede som truckfører ved Tuborg i Valby. Han sparede penge op, som han investerede i et hotel i Colbjørnsensgade, Hotel Aviv.

Billede: Adolf Fichtmann. Kilde: Inger og Ulf Hedemann.

Billede: Hotel Aviv i Colbjørnsensgade i København.

Billede: Adolf Fichtmann (siddende med stok) fotograferet på sin 75års fødselsdag. Ulf og Inger Hedemann er hhv. nr. 3 og 4 fra venstre. Adolfs datter Leah, gravid, ses yderst til højre.

Adolf Fichtmann døde den 9. oktober 2003. Overrabbiner Bent Melchior foretog begravelsen. Nogle år forinden var hans bror, Robert Fichtmann gået bort.

Jøder bosat i selve Kolding gik heller ikke ram forbi, men blandt dem, der undgik at blive taget til fange, var blomsterhandler Lothar Adolf Levison. Hvis efternavn vil være de fleste koldingensere bekendt, da familien drev blomsterforretning i byen i mange år.

Billede: Lothar Adolf Levison i hans Blomsterforretning i Jernbanegade, 1955. Fotograf: Kolding Folkeblad. Arkiv: Kolding Stadsarkiv.

Billede: Interflora bestilling til Lothar Levison helt fra Rhodesia, det nuværende Zimbabwe. Fra 9. august 1973.

Lothar Levison undslap og flygtede til Sverige. Efter krigen vente han tilbage til Kolding og drev med succes sin blomsterforretning i Jernbanegade 13.

Billede: Jernbanegade 13. Industriforeningen og i kælderens havde Lothar Levison (1906-1971) sin blomsterforretning. Han overtog virksomheden i 1932, efter sin far Carl Hertz Levison. Fotograf: V. Schæffer. Arkiv: Kolding Stadsarkiv.

Billede: Blomsterhandler Levisons vinduesudstilling i anledning af Kong Christian X's 70års fødselsdag, den 26. september 1940. Arkiv: Kolding Stadsarkiv.

Levison blomster var et gammelt og særdeles velrenommeret firma. Oprindeligt lå gartneriet på Fredericiavej 39.

Fredericiagade strækker sig fra Jernbanegade til krydset Dyrehavegårdsvej/Fynsvej/Mazantigade. Gadenavnet blev indført 1937. Tidligere (1873-1922) hed det sydligste stykke op til nuværende Fredericiagade 10 Øster Klostergade. Dette stykke omdøbtes 1923 til Fredericiagade. Stykket nord herfor hed Fredericiavej.

Gartneriet blev grundlagt den 2. september 1893 af Carl Hertz Levison. Her drev han hovedsageligt blomstergartneri, der omfattede blandt andet cyclamen, krysantemum, calla, del adianthum, camellier og hortensier. Blomsterne blev afsat gennem hjemmehandel og engros til forretninger i Kolding. Senere oprettede Levison selv en blomsterhandel i midtbyen.

Carl Hertz Levison var født den 26. oktober 1868 i Nakskov og var søn af købmand Joseph Levison. Han blev uddannet på Hardenberg, hos Løwe og J.M. Petersen i København. Han var derudover på valsen i Tyskland, Østrig og Italien. Carl Hertz Levison var flere gange formand for Gartnerforeningen og derudover veteran i Odd Fellow-logen.

Billede: Joseph Levisons Manufakturhandel, Axeltorv 2, Nakskov, år 1870. Fotograf: Adolph Lønborg. Kilde: Nakskov lokalhistoriske Arkiv.

Billede: Købmand i Nakskov Joseph Levison, 1825 - 1898). Kilde: Nakskov lokalhistoriske Arkiv.

Billede: Gartner i Kolding Carl Hertz Levison (1868 - 1943).

Billede: Blomsterhandler Lothar Levison (1906 - 1971).

Billede: I Kolding er en vej opkaldt efter Levison.

Alice Henriette Meyer-Berendsohn blev født i Hamborg, den 29. januar 1886. Hun flygtede til Danmark, da jødeforfølgelserne begyndte i Tyskland. Det samme gjorde hendes bror, professor Walter August Berendsohn. Deres bror Kurt, hans hustru Hertha og deres fire børn blev alle myrdet af nazisterne under holocaust.

Alice blev i januar 1935 gift med fabrikant Peter Dinesen fra Vilstrup ved Haderslev. I 1942 flyttede parret til Kolding og boede på Hjeltsvej 11.

Det fremgår af de svenske flygtningepapirer, at hun den 15. oktober 1943 sejlede med en fiskerbåd fra Gilleleje, og at hun ankom til Höganäs i Sverige sent om aftenen.

Efter befrielsen vendte Alice Dinesen tilbage til Kolding. Hun døde 63 år gammel den 25. juli 1949 og blev begravet på Vilstrup Kirkegård ved Haderslev.

Billede: I dag er der en såkaldt snublesten udfor Hjeltsvej 11 i Kolding.

Jeg rejste spørgsmålet om etablering af snublesten i Kulturudvalget den 8. september 2020 og den 7. september 2021 blev de første snublesten placeret i Kolding.

Den 17. juni 2019 blev de første 12 Snublesten til minde om ofre for nazismen lagt i København og på Fredenksberg. I 2020 er der nedlagt 19 nye Snublesten i København, på Fredenksberg og i Gentofte.

Snublesten er fra Günter Demnigs side lænkt som en borgerbevægelse. Med det menes, at alle engagerede borgere kan melde sig til Snublestensgruppen, hvis de ønsker at blive "fadder" til en Snublesten.

Midlerne til en Snublesten samles ofte ind af flere personer som for eksempel initiativgrupper, en skoleklasse, beboere i en ejendom eller lokale virksomheder. Snublesten lægges for private og ikke for offentlige midler.

Günter Demnig kan højst komme til Danmark én gang om året for at lægge Snublesten. Og hver gang kan han kun lægge et vist antal sten. Snublestensgruppen vil prioritere sten lagt for mennesker, der endnu har relativt nære pårørende, der vil kunne glæde sig over en Snublesten.

Det videre forløb

By- og Udviklingsforvaltningen har været i dialog med Snublestensgruppen, som oplyser, at de i høj grad ønsker, at projektet er borgerdrevet.

Snublestensgruppen oplyser endvidere, at de allerede har modtaget henvendelse fra en pårørende til en person i Kolding kommune at lægge en Snublesten for (i samarbejde med Stadsarkivet) og er i dialog med den nærliggende skole for nærmere samarbejde.

Snublestensgruppen oplyser, at de herefter vil fremsende ansøgning til Kolding Kommune om tilladelse til nedlæggelse, når de nærmere detaljer er på plads.

En tilladelse til nedlæggelse vil blive givet som en myndighedstilladelse jf. vejloven. Der kan ikke tinglyses i vejareal.

Snublestensgruppen oplyser, at der ikke vil være udgifter forbundet med nedlæggelsen for Kolding Kommune ud over tilstedeværelse af en medarbejder fra Entreprenørdelingen.

Billede: Da den første snublesten blev lagt, den 7. september 2021 havde jeg også æren af at holde tale ved placeringen på Hjlemsvej. Foto: BlumePress.

DE HVIDE BUSSER

De hvide busser hentede fangerne i Theresienstadt den 21. april og allerede den 23. april var de udlånte rutebiler tilbage i almindelig drift igen. De fleste danske fanger blev befriet på den måde. Dog blev en eller to tilbage i Theresienstadt, da de ikke var til stede, da busserne kørte, og så var der 150 danske kommunister, der var fanget i koncentrationslejren Stutthof.

Billede: De hvide busser gør holdt på Haderslevvej i Kolding, 22. april 1945.

Billede: En stribe hvide busser på vej ned ad Haderslevvej. Fotograf: Fotomagasinet. Arkiv: Kolding Stadsarkiv.

Billede: De hvide busser standser ved Røde Kors teltet på hjørnet af Haderslevvej og Piledamsvej. Fotograf: Kaj H. Baagø. Arkiv: Kolding Stadsarkiv.

*Billede: En af de hvide busser i Jernbanegade.
Arkiv: Kolding Stadsarkiv.*

Billede: De hvide busser ved Munkegade / Jernbanegade. Min mors stedfars bror, Jens Schmidt, kørte en af busserne og det var en kilde til stor stolthed i familien. Arkiv: Kolding Stadsarkiv.

Billede Folkemængde samlet for at tage imod De hvide busser i Bredgade, Kolding, 22. april 1945. Fotograf: Åge Nørgård. Arkiv: Kolding Stadsarkiv.

”Overalt, hvor der rejses Forfølgelse af Jøder som saadanne af racemæssige eller religiøse Grunde, er det den kristne Kirkes Pligt at protestere derimod.”

Hans Fuglsang Damgaard

Henvendelse på Biskoppernes vegne til ledende tyske myndigheder, den 29. marts 1943.

”Undertegnede repræsentanter for Socialdemokratiet, Venstre, det konservative Folkeparti, det radikale Venstre og Danmarks Retsforbund ønsker i anledning af den aktion, som natten til den 2. oktober blev indledet mod jøderne i Danmark over for Deres Excellence at give udtryk for den dybeste sorg, disse handlinger har fremkaldt i det danske folk. De danske jøder er en levende del af folket, og hele folket er derfor på det dybeste ramt af omtalte foranstaltninger, der føles som en krænkelse af dansk retsbevidsthed.”

Vilhelm Buhl (Socialdemokratiet), Knud Kristensen (Venstre), Ole Bjørn Kraft (Konservative), Axel Marius Hansen (Radikale) og Oluf Pedersen (Retsforbundet)

Trykt i ”Frit Danmark” den 26. november 1943.

”Det er beskæmmende at opleve, hvordan antisemitismen igen stikker sit grimme ansigt frem, også her hos os. Antisemitisme, intolerance og undertrykkelse af anderledes tænkende hører ingen steder hjemme. Det er noget, som vi skal være meget opmærksomme på og hjælpe hinanden med at modarbejde”

Hendes Majestæt Dronning Margrethe II
i sin Nytårstale den 31. december 2019

TRANSPORTEN AF JØDER GENNEM KOLDING

En gruppe unge jøder, der var flygtet til Trekantområdet. Fotograferet kort før tyskerne indledte jødeforfølgelserne i Danmark, i oktober 1943.

aldgården under tilsen. Her var jøder arreteret, en kort tid, inden de blev kørt til Kolding jernbane og kom med tog til koncentrationslejren Theresienstadt.

De Hvide Busser på vej over Akseltorv og ned ad Jernbanegade i Kolding med befriede fanger, bl.a. jøder, fra koncentrationslejren Theresienstadt.

ISBN 978-87-94314-09-1